

Os preconceptos lingüísticos segundo a idade

ANA IGLESIAS ÁLVAREZ

Licenciada en Filoloxía Galego-Portuguesa e en Filoloxía Hispánica

Autora de estudos sobre as actitudes lingüísticas desde unha perspectiva cualitativa

1. PERSPECTIVA HISTÓRICA

A idade é unha das variables explicativas máis recorrentes dos estudos sociolingüísticos, ademais do sexo e a clase social. Así, en Galicia, actualmente a idade xunto co tipo de hábitat son as variables que explican a maior parte da distribución lingüística. Non obstante, isto non foi sempre así, senón que en épocas pasadas o reparto das linguas dependía sobre todo da clase social. Mentres que o castelán se ía introducindo progresivamente nas clases altas da sociedade –nobreza e burguesía–, o campesiñado mantiña o monolingüismo en galego a través dos séculos. Todos os campesiños falaban galego, independentemente doutras variables, como a idade. Cómpre aclarar que este mantemento na lingua propia non se debe a cuestións de fidelidade lingüística, senón que responde a razóns de tipo práctico (García Turnes, 2004: 164). Debido á escasa ou nula mobilidade social non existían motivacións tampouco para a mobilidade lingüística e, aínda que as houbese, os campesiños tiñan vedado o acceso á aprendizaxe do castelán. Precisamente, esta distribución lingüística tan estanca en función das clases sociais foi a que provocou a aparición dos primeiros preconceptos cara ao galego, preconceptos que se estenderon ao longo de toda a sociedade. A pesar de que o sistema educativo non era suficiente para que os campesiños aprendesen o castelán, si conseguía, en cambio, transmitir os preconceptos cara ao galego. Ademais, como ocorre case sempre cos preconceptos lingüísticos, acaban fusionándose os preconceptos cara aos falantes cos preconceptos cara ás linguas. A asociación das clases altas co castelán e as baixas co galego levou a situar o castelán nunha posición superior, unindo a esta lingua todo tipo de cualificacións positivas (culto, fina, elegante etc.), mentres ocorría o contrario coa lingua galega. Esta pasou a considerarse inferior e a cubrirse de connotacións negativas (inculto, tosca, pobre etc.). Como vemos, todos os cualificativos que se asociaban coas clases altas, vanse aplicar tamén aos castelanfalantes e, por extensión, á lingua castelá e á inversa no caso do galego. O

preconceito radica en considerar que estas características son inherentes a cada unha das linguas e non froito dunhas circunstancias históricas, económicas e políticas determinadas.

Distribución lingüística	Connotacións	Preconceitos lingüísticos
Castelanfalantes → Clases altas (primeiro nobreza e despois burguesía)	Riqueza, cultura, poder, elegancia etc.	Castelán → lingua superior (culto e elevada)
Galegofalantes → Clases baixas (campesíños, obreiros)	Pobreza, incultura, atraso, ignorancia etc.	Galego → lingua inferior (inculto e paleta)

Estes preconceitos non só abrangueron todo o conxunto da sociedade, senón que se estenderon tamén moito no tempo, chegando, como veremos, ata os nosos días. Aínda así, ao longo da historia asistimos a varios intentos de romper con eles, intentos de sobra coñecidos, cuxo inicio podemos situar na Ilustración e Rexurdimento. Véxase, como exemplo, o prólogo de *Cantares Gallegos*. Paradoxalmente, estas reivindicacións lingüísticas procedían de clases xa castelanizadas, da elite intelectual, e non chegaron a callar de forma ampla na sociedade.

En definitiva, desde unha perspectiva histórica, os preconceitos non dependen da idade, pero tampouco os usos lingüísticos. No que se refire aos preconceitos, estes afectan a toda a sociedade. Canto aos usos, a sociedade divídese en clases estancas, cada unha delas monolingüe, sen posibilidade de mobilidade social e tampouco lingüística. Foi precisamente o inicio da mobilidade social o que provocou que a idade adquirise un papel predominante, xa que ao existir posibilidade de ascensión social e ao asociarse as clases altas co castelán, os pais comezaron a falarlles aos seus fillos nesta lingua, especialmente nos ámbitos urbanos, onde as diferenzas de clases semellan máis borrosas e fáciles de romper.

Neste proceso que estamos a describir atopamos un punto de inflexión na fin da ditadura e o comezo da democracia, da man de todos os valores que esta trae consigo: reivindicacións de igualdade, liberdade etc. Non obstante, este cambio afecta de maneira distinta aos usos e aos preconceitos. Así, ao suavizarse as diferenzas entre clases, a mobilidade social aumenta e con ela a mobilidade lingüística en favor do castelán. En contraste, no ámbito actitudinal, xorde un cambio importante, pero de signo contrario ao que ocorre cos usos, pois os preconceitos cara ao galego, arraigados durante séculos, comezan a cuestionarse e, aparentemente, a superarse. Como consecuencia destas transformacións, o reparto das linguas en Galicia pasou a depender da idade e mais do tipo de hábitat. Como sabemos, a presenza do galego diminúe a medida que o fai a idade e canto máis urbano é o hábitat, de xeito que o perfil máis desfavorable para o uso do galego é o dos mozos que viven nas cidades. No ámbito actitudinal a situación é máis complexa. Os primeiros estudos que se centraron neste aspecto, a partir da transición

democrática e o inicio do proceso de normalización, puxeron de relevo a redución dos preconceptos cara ao galego entre a mocidade, pero isto, como acabamos de sinalar, non se traduciu nun aumento do uso desta lingua nas novas xeracións (Rojo 1979, Monteagudo e outros 1986, Seminario de Sociolingüística 1995 e 1996, entre outros). Atopámonos, polo tanto, cunha situación en principio contraditoria, na que o uso do galego evoluciona negativamente no paso dunhas xeracións a outras (diminúe), mentres que os preconceptos o fan favorablemente (xorden os primeiros síntomas da súa superación).

Fronte aos resultados destes estudos, todos eles de tipo cuantitativo (enquisa), investigacións posteriores, que recorren a outro tipo de ferramentas metodolóxicas (entrevistas en profundidade, *matched guise* ou grupos de discusión), sinalaron a presenza aínda acentuada de preconceptos entre os sectores máis novos de poboación (Iglesias 2002, Seminario de Sociolingüística 2003). Segundo isto, así como a idade se converteu nunha das principais variables explicativas canto ao uso das linguas na nosa sociedade, non semella xogar un papel tan relevante cando falamos de preconceptos. Estes non son innatos, senón aprendidos, e unha das súas principais vías de transmisión é o discurso dos denominados axentes de socialización (pais, profesores, *mass media* e grupo de iguais). De acordo con isto, comprobaremos como os mesmos preconceptos aparecen ao longo de varias xeracións, formulados e expresados, ademais, de xeito moi semellante. Polo tanto, neste caso, a xuventude límitase a reproducir os preconceptos aprendidos dos seus maiores. O feito de que nas enquisas sexan os máis novos os que manifestan menos preconceptos é debido a que eles saben situarse mellor no politicamente correcto. Neste punto cómpre distinguir entre o nivel explícito do discurso e o nivel implícito ou latente. Como xa dixemos, a democracia trouxo consigo unha serie de valores que se aceptaron como incuestionables, como a liberdade, a igualdade ou o respecto polas diferenzas. Estes estenderon a norma social da igualdade, non só de sexos ou razas, senón tamén lingüística. En consecuencia, non estaría ben visto seguir mantendo que o galego é unha lingua inferior ao castelán. Pero isto non quere dicir que os preconceptos desaparecesen totalmente, senón que, como veremos, se manteñen no nivel latente. De aí que se detecten mellor mediante técnicas cualitativas de investigación, que analizan o discurso máis ou menos espontáneo dos actores sociais, que mediante cuestionarios. Ante un cuestionario, o informante responde como se se tratase dun exame, intentando contestar o que considera «correcto» socialmente.

A pesar de todo o dito ata agora, a xuventude tamén se caracteriza por rebelarse e cuestionar os modelos ideolóxicos establecidos, e, de feito, detectamos como está a xurdir un discurso distinto, que pretende afastarse dos preconceptos tradicionais tan ferreamente establecidos. Este discurso, fronte ao anterior, si depende da idade, xa que só empeza a apuntar en determinados sectores da xuventude. Nas seguintes epígrafes analizaremos ambos discursos.

2. METODOLOXÍA

Dado que pretendemos achegarnos ao discurso espontáneo dos actores sociais, co fin de descubrir os preconceptos que se agochan no nivel latente ou implícito, recorreremos a unha técnica metodolóxica cualitativa, en concreto ao grupo de discusión (Ibáñez 1979, Ortí 1989 e Alonso 1996). Este consiste en reunir un grupo de persoas, entre cinco e oito aproximadamente, e propoñerlles un tema para que debatan durante unha hora ou hora e media. Para que o investigador poida acceder á produción do discurso no transcurso do debate, deben cumprirse dous requisitos: que os participantes non se coñezan entre si nin ao moderador, e que descoñezan tamén o tema sobre o que van debater. Estes dous requisitos provocan que a formación de cada grupo sexa custosa, pero a cambio, unha vez que se lles cede a palabra aos participantes, a técnica adoita funcionar moi ben e ofrece resultados moi ricos, o que demostra que os actores sociais, que integran a denominada maioría silenciosa, ou silenciada, están desexosos de tomar a palabra.

No deseño dos grupos tivemos en conta as dúas variables que introducen diferenzas significativas nos usos lingüísticos en Galicia, xa comentadas: o tipo de hábitat e a idade. Ademais, manexamos tamén como variable o nivel de estudos, xa que convén non mesturar nun mesmo grupo persoas de distinta formación (o sector con menor formación podería quedar silenciado polo outro). Canto á idade, a variable que máis nos interesa neste caso, distinguimos entre tres xeracións, entendendo por xeración «conxunto de persoas que teñen máis ou menos a mesma idade» (Real Academia Galega 1997). De todos os xeitos, o número de grupos realizados en cada unha delas foi distinto, pois o noso obxectivo era centrarnos especialmente na mocidade. En definitiva, da combinación destas tres variables, obtivemos os seguintes grupos:

1ª Xeración (de 40 a 51 anos). Dous grupos con estudos primarios ou medios:
GD4: hábitat urbano / GD9: hábitat rural

2ª Xeración (de 27 a 42 anos). Tres grupos:
Hábitat rural, con estudos primarios ou medios: GD8
Hábitat urbano: GD5: estudos superiores / GD3: estudos primarios ou medios

3ª Xeración (de 18 a 28 anos). Catro grupos:
Hábitat rural: GD6: estudos superiores / GD7: estudos primarios ou medios
Hábitat urbano: GD1: estudos superiores / GD2: estudos primarios ou medios

3. PRECONCEPTOS INTERXERACIONAIS

Imos analizar nesta epígrafe algúns preconceptos cara ao galego presentes aínda hoxe na nosa sociedade, tras máis de vinte e cinco anos de democracia e vinte da existencia dunha

lei de normalización para a nosa lingua. En cada caso, comprobaremos como a idade non introduce a penas diferenzas, senón que se manteñen ao longo das tres xeracións estudadas.

3.1. TODAS AS LINGUAS SON IGUAIS?

Que respondería o lector ante esta pregunta? Si ou non.

Atopar unha resposta adecuada resulta máis complexo do que pode parecer nun principio. En efecto, se respondemos negativamente enseguida xorde a obxección: como non van ser iguais todas as linguas, se non hai linguas mellores nin peores e todas serven para satisfacer as necesidades dos seus falantes. Por outra parte, se a resposta é afirmativa, tamén poderíamos rebatela co argumento de que, por exemplo, non todas as linguas teñen os mesmos dereitos ou o mesmo nivel de protección por parte dos seus estados. Polo tanto, desde estoutro punto de vista, non podemos afirmar que todas as linguas sexan iguais. En definitiva, trátase dunha pregunta de dobre fío debido a que ten dúas lecturas posibles segundo o significado que lle deamos ao termo «igual». En esencia, todas as linguas son iguais e, de feito, deberían selo, pero na práctica esta situación ideal dista moito da realidade, pois non todas as linguas son igualmente tratadas nin valoradas. Imos ver a continuación como os actores sociais teñen moi clara a súa «xerarquía lingüística», a pesar de que no nivel explícito todos afirmen a igualdade de todas as linguas.

Durante séculos o galego considerouse unha lingua inferior ao castelán e chegou a negárselle incluso o status de lingua, reducíndose a súa condición á de simple «dialecto». Como xa explicamos na introdución, esta inferioridade baseábase en cualificativos como «inculta», «pobre» etc., aplicados aos seus falantes e, por extensión, á propia lingua. Aínda os nosos informantes de máis idade (GD4, GD8 e GD9) viviron estes preconceptos e os galegofalantes sufriron a correspondente discriminación. Debido á súa idade, viviron os tempos da ditadura e a transición democrática e nos seus discursos aparecen constantemente referencias ao pasado, cando «hablar gallego era muy FEO, de poca educación, de poca cultura», e a que o falaba era unha «paleta» ou unha «cateta», síntoma de que non era da cidade, senón que viña da aldea. No caso dos emigrantes do rural, o traslado á cidade resulta especialmente traumático: «cuando vine a vivir a la ciudad ya nos obligaban a hablar castellano y que no nos oyeran habla:r gallego», «sentínme mui acoñecida moitas veces (...) e CHOREI moitas veces». Ademais, relatan malas experiencias, que viviron persoalmente ou como testemuñas, nas que se sentiron ou os fixeron sentirse inferiores, por exemplo, á hora de ir mercar á cidade ou fronte a familiares castelanfalantes. Unha informante cita o caso dunha cuñada dela á que a «señora» chamaba «cateta» por falar galego. Atopamos, polo tanto, un forte sentimento de pertenza a unha clase social baixa. Mesmo chegan a falar explicitamente da oposición «señores»/«pueblo», e a principal característica que marca a diferenza intergrupar —á parte, por suposto, do status socioeconómico—, é precisamente a lingua (galego/castelán). De todos os xeitos, coinciden en que hoxe en día este tipo de preconceptos xa non perdura e, de feito, todas as vivencias neste sentido remiten ao pasado.

«os gallegos sintense inferiores / eso vén de moitos anos atrás non de hoxe», «eu sentínme (...) inferior ás miñas primas (...) hoxe non me sinto pero daquela si me sentía era unha nena e claro (elas eran as) señoritas de ciuda máis finolis (...) eran as señoritas da ciuda e eu era a paleta da aldea» (GD8).

«se identifica unha:: unha un... unha forma de falar con alguen que:: que se supón que é apocao que:: que é parviño» (GD9).

Na actualidade, en cambio, atopamos totalmente xeneralizado o discurso que establece que todas as linguas «son iguais», no sentido de que todas son igual de importantes e todas supoñen unha riqueza, sen menosprezo de ningunha delas.

1ª Xeración: «é como si:: estudias outro idioma pois o francés ou o italiano é un idioma máis entónces eso sempre sempre *enriquece* un pouco a *cultura* penso eu vamos» (GD4).

2ª Xeración: «tódalas linguas son importantes (...) o francés o inglés (...) o galego... (...) todo todo enrique- *enriquece*» (GD8).

3ª Xeración: «yo creo que te *enriqueces* máis con dos linguas (...) tienes más *cultura*» (GD2).

Pero isto é no nivel explícito, pois no implícito o preconceito que establecía a superioridade do castelán sobre o galego mantense, pero agora baseado noutros valores e expresado noutros termos, é dicir, adaptado aos novos tempos. Se profundamos un pouco máis na cuestión da valoración das linguas por parte dos actores sociais, enseguida xorden as diferenzas entre elas. Así, as denominadas linguas minoritarias considéranse de menor importancia porque no mundo globalizado no que nos movemos elas quedan reducidas a espazos moi limitados e, en consecuencia, non permiten a mobilidade xeográfica.

1ª Xeración: «saes aquí e que? a onde vas? a onde vas co gallego fóra aquí?» (GD9).

2ª Xeración: «vamos a algún sitio co galego? si aquí pero fóra non», «tes que pensar que co gallego tampouco non vas a ningún lado» (GD8).

3ª Xeración: «te vas a madrid y el gallego para qué lo quieres?» (GD1).

Obsérvase que a propia denominación que se aplica a estas linguas —«minoritarias»— leva implícito este preconceito (minoritarias/maioritarias). Trátase, ademais, dunha denominación cuestionable aínda que só sexa pola súa relatividade, xa que o galego, por exemplo, é unha lingua minoritaria se nos situamos no contexto do Estado español, pero é maioritaria se o que tomamos como marco de referencia é Galicia. En definitiva, o castelán era tradicionalmente a lingua preferida porque a ela se asociaba a mobilidade social. Agora séguese sendo porque se vincula á mobilidade xeográfica. Ademais, tras esta agóchase, de novo, un criterio económico. A lectura implícita que se desprende da mobilidade xeográfica é que cunha lingua máis «internacional» podemos

non só viaxar por motivos de lecer, senón tamén profesionais, é dicir, podemos ampliar o noso horizonte laboral. Todo isto resúmese nun valor prioritario e en alza na sociedade actual, o da «utilidade», entendida esta no seu significado máis pragmático e mercantilista: considérase útil o que produce un beneficio. Así, xa non se tacha o galego de lingua de incultos ou paletos, pero si de lingua pouco «útil». Atopamos esta visión en todas as xeracións:

- 1ª Xeración:* «a partir de (aí) é cando se valora un idioma, cando (...) ten uso e tal:: e sabes que é *necesario*:: (xx) que é *útil*» (GD9).
- 2ª Xeración* «en el momento en que *no lo necesitas* para qué vas a aprender algo nuevo» (GD5).
- 3ª Xeración:* «*yo nunca tuve necesidad de hablarlo* [o galego] o sea que» (GD1)
«y no hace falta para nada saber gallego» (GD1).

Esta escasa ou nula utilidade que se lle outorga ao idioma galego desde esta perspectiva provoca que non se conceda importancia ao seu estudo. Ou polo menos tanta importancia como ao doutras linguas consideradas máis «útiles», como o castelán e, sobre todo, o inglés. Aínda que esta afirmación, formulada explicitamente, só aparece na primeira e segunda xeracións estudadas.

- 1ª Xeración:* «eu o que digo que está moi ben no... por exemplo nas escolas que lle enseñen:: a:: lelo i a escribilo [o galego] pero non poñer como lle poñen todas as materias que lle están poñendo galego que *s::alen de eiquí... a outro sitio* por exemplo» (GD9).
- 2ª Xeración:* «está bien que le enseñen desde pequeños como están ahora pero ser una asignatura así:: tan dura como está siendo me parece puff! MUCHO» (GD3).
«ó meu fillo gustárame que lle meteran un bo profesor nativo de inglés e francés e a asignatura de galego que lla deran é dicir que é algo máis algo que se enriquece o rapaz pero que non llo implanten aí de dicir:: tes que:: aprobala a narices» (GD8).
«o castelán é un idioma máis *internacional* (...) é máis:: o que decías antes igual que o inglés pois (é) muito millor o grupo que aprendan o o máis *internacional* non? pero... que eso non quita que aprendan o outro» (GD8).

Como vemos, os maiores cuestionan incluso a situación actual do galego no ensino. En contraste, os máis novos aceptan sen problema a presenza do galego no ensino tal e como eles a recibiron, é dicir, a materia de lingua galega e o uso desta lingua como vehicular nun par de materias máis. Segundo o Decreto 247/1995, unicamente se establece a obrigatoriedade de impartir en galego dúas materias, pero, como os propios informantes recoñecen, en ocasións nin sequera se cumpre esta lei de mínimos e, ás veces, cúmprese de maneira irregular, pois por exemplo emprégase o libro de texto en galego, pero o

profesor imparte a clase en español. Por suposto, tamén hai casos nos que se reciben máis de dúas materias en galego. Non obstante, como veremos na seguinte epígrafe, a terceira xeración si amosa os mesmos preconceptos cás outras dúas cando se propón introducir algún cambio neste estado de cousas, no sentido de aumentar a presenza da lingua galega e reducir a da castelá. Como conclusión, atopamos unha clara xerarquía lingüística, na que o castelán e o inglés se sitúan por riba do galego.

3.2. DEBEMOS CONSERVAR O GALEGO?

Ante unha pregunta deste tipo, podemos asegurar que todos os informantes contestarán sen dubidalo de xeito afirmativo, independentemente dos preconceptos que despois manifesten cara ao galego. En efecto, como ocorre cos preconceptos que acabamos de analizar, neste caso tamén se agochan tras unha actitude positiva xeneralizada cara á diversidade lingüística, actitude que se expresa no nivel explícito e que todos os informantes se preocupan de deixar clara antes de expresar calquera outro xuízo, co fin de salvar a súa imaxe social. Estamos de novo ante a estratexia de autopresentarse como unha persoa libre de prexuízos para a continuación elaborar un discurso no que estes van aparecendo de maneira máis ou menos implícita. Incluso unha das informantes que manifesta actitudes máis contrarias ao galego e ás linguas «minoritarias» en xeral, con manifestacións do tipo: «que lo triste a mí eso me parece muy triste que dentro de españa que haya gente en cataluña que no sepa hablar el castellano a mí eso me parece un poco denigrante la verdad» (GD2), afirma, non obstante, que «sería interesante conservarlo [o galego] porque siempre es mayor cultura» (GD2). Na formulación destouta norma social cómpre destacar o uso do termo «conservar», e non «potenciar» ou «manter», e á referencia ao ámbito cultural. En efecto, «conservar» un idioma non representa maior perigo para o *statu quo* e menos se a súa conservación se reduce ao ámbito da cultura-folclore. No caso que nos ocupa, isto non implica ningún esforzo para os castelanfalantes, nin unha ameaza para os seus privilexios como falantes da lingua considerada superior durante séculos, desde o momento en que non supón a perda de ningún espazo para a súa lingua. Polo contrario, a reacción é moi diferente cando se trata de valorar medidas de normalización –xa aplicadas ou posibles cara ao futuro–, que impliquen gañar espazos para o galego en detrimento do castelán. O feito de que o galego «roube» espazos tradicionalmente reservados ao castelán dota o galego de capital simbólico e, mesmo, económico. Polo tanto, os castelanfalantes veríanse ante a necesidade de aprender e empregar o galego, se queren competir en igualdade de oportunidades cós galegofalantes, cando sempre foron estes os que se viron obrigados a aprender o castelán. Así, todos os preconceptos que imos analizar teñen como finalidade manter a situación tradicional, na que os castelanfalantes ocupan unha posición privilexiada. O *statu quo* está tan asumido e interiorizado na sociedade que os galegofalantes van participar tamén destes mesmos preconceptos, que perseguen manter un estado de cousas no que eles resultan prexudicados. Trátase, agora, de preconceptos novos, xurdidos a raíz da transición democrática e o inicio do proceso de normalización.

Baixo o argumento de que os intentos de normalizar o galego supoñen a «imposición» desta lingua, rexéitase calquera medida destinada a aumentar a súa presenza. Curiosamente, para defender este discurso recórrase de novo ao valor da liberdade, que, xunto co da igualdade, a democracia situou nun lugar incuestionable. Hai acordo en que se debe conservar o galego, pero ao mesmo tempo insístese en que o camiño non é a imposición, nin a obrigación. A «imposición» considérase negativa porque atenta contra a liberdade individual.

1ª Xeración: «todo lo que sea como *obligación* (...) se ve siempre *mal* entiendes?» (GD4).

2ª Xeración: «B: tener un idioma más pues es una riqueza (...) / A: es una riqueza pero tampoco no puede ser de *imposición obligatorio*» (GD3).

3ª Xeración: «si te lo ponen *obligatoriamente* no lo vas a hacer porque ya le coges (...) le coges manía es decir por narices» (GD1).

«é que a sociedade de agora evolucionou hacia o castelán é que non... é que non podes *impoñer* falar galego porque non» (GD6).

Todos os verbos con significado obrigativo convértense nas palabras clave deste discurso. Os seus defensores preséntanse como vítimas da imposición pois a obriga de coñecer a lingua propia da comunidade, por exemplo para acceder ao mercado laboral, interprétase como un instrumento de discriminación. Por suposto, nestes casos esquécese que tamén existe a obriga de saber o castelán e, cada vez máis, o inglés, pero isto non se percibe, en cambio, como discriminante. É a estratexia coñecida como «inversión discriminado-discriminador» (Wodak e Matouschk, 1998: 80). Os que tradicionalmente foron os discriminados, neste caso os galegofalantes, preséntanse agora como discriminadores. Este discurso é claramente maioritario e atopámolo en todos os grupos etarios, formulado, ademais, non só por castelanfalantes, senón tamén por galegofalantes. A inversión discriminado-discriminador é unha estratexia moi común e podemos vela tamén, por exemplo, no discurso daqueles que se presentan como «vítimas» ante os recén conseguidos avances da muller no ámbito laboral. Obsérvese que estes nunca negarían a igualdade dos dous sexos no nivel explícito e que moitas mulleres (obxecto de discriminación durante séculos) tamén se suman a este discurso.

No intento de presentar as medidas a favor do galego como ferramentas de discriminación, o discurso céntrase nos castelanfalantes das comunidades monolingües de España, recorrendo ao tópico que denominamos «o respecto á xente de fóra». Por suposto, neste afán por defender os de fóra, esquécese de reivindicar a igualdade de oportunidades para os de dentro.

1ª Xeración: «a mí me parece muy bien que cada un fale como queira:: o galego ou o castellano a min o que non me parece ben é que un profeSOR e::h dé clases solamente en galego cando na misma clase ó millor hai un rapaz que é de murcia:: ou de:: jaen ou de:: onde sea» (GD4).

2ª Xeración: «con que haya uno ya solamente uno [niño de fuera] tú no puedes *discriminar*» (GD5).

«que ti perdas un traballo por ter unha puntuación baixa no galego eu eso tampoco véxoo moi ben (...) *por culpa do galego*» (GD8).

3ª Xeración: «*son de extremadura* y no pueden acceder a un empleo público en galicia porque no saben gallego (...) eso no es *discriminación*?» (GD1).

«*xente de fóra* que vén estudar aquí ten que ter unha *oportunidade* igual que nós» (GD6).

O tópic do «respecto á xente de fóra» está moi estendido e, ademais, a súa difusión vén corroborada por outros estudos, xa de corte cuantitativo. Por exemplo, López Muñoz (1989) atopou que o prexuízo cara ó galego máis aceptado entre os párrocos e seminaristas era o seguinte: «Sería egoísta pola nosa parte realizar a liturxia en galego dado o gran número de *xentes de fóra* que pasan por Galicia ó longo do ano» (pregunta 22 do seu cuestionario). Así mesmo, nunha investigación sobre as actitudes do alumnado (Iglesias Álvarez 1998), o único ítem que deu como resultado unha media inferior ao tres –nunha escala do un ao cinco, na que a puntuación máis baixa representa a menor favorabilidade cara ao galego– foi: «A *xente de fóra* de Galicia que vén vivir aquí debe aprender galego». Este tópic resulta difícil de rebater, debido a que existe nas sociedades actuais un tabú que impide manifestar opinións de «discriminación» contra calquera diferenza (tabú derivado do ‘respecto á diversidade’). Como nos recorda Marina:

Todas las minorías reivindicativas –mujeres, afroamericanos, gays, etc.– acogieron con fervor el pensamiento posmoderno porque revelaba las ocultas maquinaciones del poder y de la dominación y reivindicaba los derechos de la diferencia. Pero, pasado el momento de la fascinación, algunas intelectuales comprendieron que la defensa de la diferencia consagraba el valor de cualquier diferencia, incluido el machismo (Marina, 2000: 59).

Como consecuencia deste discurso, os galegos identificanse coas comunidades monolingües de España, en oposición ás dúas comunidades bilingües que se sitúan á cabeza dos procesos de normalización das linguas propias, Cataluña e Euskadi, comunidades que se presentan como modelos rexeitados. As referencias a elas, en sentido negativo, son continuas, especialmente a Cataluña, ata o punto de que podemos falar dun sentimento anticatalanista.

1ª Xeración: «entonces chegas a *ataluña* e que fa::s cos estudos? porque te están *obligando* a estudar todo en (...) catalán! entonces que fas cos teus fillos?» (GD9).

2ª Xeración: «hay personas que incluso le estás hablando en castellano y por educación que mínimo que te contesten en castellano (...) eso en *ataluña* es un problema que multiplican por cinco» (GD3).

3ª Xeración: «en *cataluña* se pasan porque no es normal que tú tienes derecho a irte a estudiar donde... (...) por ejemplo bueno una chica *que vino de inglaterra* ahora se podía ir a barcelona o a vigo y no se fue a barcelona porque era inglesa y aparte de español le *obligaban* a aprender el catalán y eso no eso me parece una exageración o sea *alguien que viene de fuera*» (GD1).
 «si son todos gallegos a mí me parece bien el problema es que aparezca otro niño de otra provincia porque tú imagínate que te vas a estudiar a *cataluña* como surgió el tema y se te pongan todos en los libros en catalán que no tienes ni idea porque vas de galicia» (GD2).

En Galicia, como todos sabemos, as medidas normalizadoras aplicadas ata o momento foron máis ben débiles. De feito, ata hai pouco nin sequera contabamos cun plan xeral de normalización que intentase levar á práctica a lexislación existente arredor da lingua galega. Ademais, as escasas medidas que xa estaban funcionando non eran obxecto dun seguimento por parte da Administración, polo que o seu incumprimento podía chegar a ser moi frecuente. Tendo en conta todo isto, resulta cando menos estraño atopar un discurso como o que acabamos de analizar, un discurso no que se presentan problemas coa xente de fóra que, na realidade, a penas se deron en Galicia, pois a galeguización do ensino, por exemplo, aínda é reducida e, ademais, na nosa comunidade os inmigrantes non constitúen polo momento un grupo numeroso. En definitiva, estanse criticando medidas que a penas foron aplicadas aquí. Vemos, polo tanto, que os informantes manifestan rexeitamento ante este tipo de actuacións a favor da lingua propia, porque se ven no espello de Cataluña e temen caer na mesma «esaxeración» ca eles. En definitiva, manifestan medo de que o proceso normalizador de Galicia se asemelle ao de Cataluña. Por suposto, moitos dos defensores deste discurso nunca estiveron en Cataluña e o seu coñecemento da situación «real» nesta comunidade é moi reducido. O que fan é reproducir a ideoloxía dominante difundida desde o poder.

O anticatalanismo baséase ademais na consideración dos cataláns como «nacionalistas», cualificativo que aparece cargado de connotacións negativas. Así, atopamos dous grupos en conflito, o endogrupo (nós) estaría formado polas comunidades monolingües e as bilingües non nacionalistas, entre elas Galicia, e o exogrupo (eles) polas bilingües «nacionalistas», das que o máximo expoñente sería Cataluña. Neste sentido preséntase de forma insistente ao longo do discurso unha diferenciación entre o «puramente cultural» («tradicional») e o «nacionalista» («político», «patriótico»):

Ma: <[el problema] de *cataluña* es lo que decías tú un poco es un poco problema *político* [el catalán::]>

H: <[totalmente]

Ma: *aquí* pues: yo pienso que se está planteando de la forma que dices *cultural* simple[mente]>

H: <[cultural]

Ma: simplemente allí:: es lo que dices tú es: eh [*pura política allí el catalán*]>
(GD3)

Nesta distinción o aspecto cultural está cargado de connotacións positivas e o nacionalista, polo contrario, de negativas, relacionándose este último directamente coa «imposición», termo marcado tamén negativamente, como xa sabemos. As comunidades consideradas «nacionalistas» son cualificadas de «extremas» e «radicais», en contraste coas outras, que serían menos «contundentes». Vemos como a valoración se volve máis negativa a medida que aumenta o grao de extremismo que se lle adxudica a cada unha delas, de acordo coa seguinte equivalencia:

radicalismo, extremismo = nacionalismo = imposición lingüística

2ª Xeración: «yo creo que va todo bien (...) y progresa *sin fanatismos* que:: (yo creo que es) lo importante y: cada vez ves más señales en castellano y en gallego y cosas por el estilo no? no como el país vasco (que están) todas en:: en euskera» (GD3).

«non somos xente *acérrima* como fan os cataláns ou os do país vasco» (GD8).

3ª Xeración: «son más *radicales* [en cataluña] (...) no lo vas a poner como ejemplo» (GD1).
«o de cataluña é un caso *extremo* non queiramos chegar tamén aquí a eso» (GD6).

En relación con isto, xorde un novo preconcepto no que se asocia a defensa do galego co nacionalismo, unindo sempre este ao radicalismo e extremismo. Este preconcepto, ademais, aplícase aos galegofalantes que non se adaptan ao perfil social tradicional, sobre todo aos galegofalantes urbanos, que son acusados de falar galego ou ben por moda, ou ben por ideoloxía política (nacionalismo-independentismo). Coa instauración da democracia e a extensión do galego a ámbitos dos que estivera afastado durante séculos, este converteuse tamén en lingua de cultura, papel ata entón reservado en exclusiva ao castelán. Pero, como acabamos de comprobar, estes cambios non foron acompañados dunha normalización do galego nas cidades, situación que provocou que o seu uso neste hábitat se acabase asociando a dous contextos moi concretos, o universitario e o político (nacionalista), contextos especialmente concienciados na potenciación e recuperación da lingua propia, pero tamén moi marcados desde un punto de vista ideolóxico:

2ª Xeración: «hay mucha gente ahora también que habla por e::h gallego por *temas políticos* / sí:: los *RADICALES* que no...» (GD3)

E: pero es que... la gente... la gente que también te habla gallego de nuestra edad y que fue a la universidad... básicamente hay mucha gente que sí que entró en la universidad hablando gallego y hay mucha otra gente que empezó a hablar gallego en la *universidad* =

Me: = sí eso sí que es cierto =

- E: = básicamente porque e: te empiezas a juntar con gente que habla gallego =
 Me: = en santiago también es frecuente eso =
 E: = o a partir de una serie de *ideas* te vas acercando más a una serie de *ideas* = (GD5).

3ª Xeración: «conozco mucha gente de los comités que los conocía ya de antes y hablaban castellano y fue entrar en la *a:universidad* y meterse en los *comités* y empezar a *hablar gallego*» (GD1).

«entre nosotros igual hablamos castellano y él *habla gallego* y le da igual dice ‘yo soy *nacionalista* y yo hablo gallego porque sí’» (GD2).

Como consecuencia, decidir levar a cabo un cambio lingüístico cara ao galego pode interpretarse como unha provocación, marcándose con toda unha serie de connotacións, do tipo «nacionalista», «radical» etc., en especial na xente nova e nos neofalantes. Este preconceito é moi perigoso, pois en lugar de animar e premiar a incorporación de novos falantes ao uso do galego, este comportamento castígase.

En definitiva, no imaxinario colectivo dos urbanitas, o galego ou ben aparece unido a unha determinada ideoloxía (nacionalista), ou ben representa o mundo rural. Tanto nun sentido coma no outro falar galego na cidade constitúe un *comportamento marcado* e minoritario, mentres que o non marcado –e, polo tanto, normalizado– é o uso do castelán. Actualmente, falar galego non se considera xa propio de «paletos» ou «pueblerinos», pero no hábitat urbano a *norma de uso lingüístico* maioritaria segue a ser o castelán. Ademais, tanto no hábitat urbano como no rural seguen funcionando con forza os prexuízos, tanto os tradicionais, adaptados aos novos tempos, como outros novos, xurdidos xa na democracia. Como acabamos de comprobar, o discurso que integra todo estes preconceitos é maioritario e abrangue todos os grupos de idade, pero non é o único.

4. A FORMACIÓN DUNHA IDEOLOXÍA DE RESISTENCIA?

Xunto ao discurso anterior, xorde outro que intenta rebatelo, aínda que neste caso se trata dun discurso aínda incipiente, ademais de minoritario. En case todos os grupos xorde algunha voz disonante, total ou parcialmente, cos preconceitos descritos, pero nun dos grupos aparece de xeito máis claro este discurso de resistencia, o GD7, isto é, un grupo formado por mozos do rural con estudos primarios ou medios. Polo tanto, vemos que en gran parte a xuventude límitase a reproducir os preconceitos aprendidos dos seus maiores, pero é tamén a xuventude a que empeza a elaborar un discurso novo e distinto que persegue acabar con aqueles.

O primeiro que se critica neste novo discurso é o valor da utilidade aplicado ás linguas, pois, como os mesmos informante manifestan, se só temos en conta este criterio, a única lingua válida sería o inglés:

«e pa que van a haber en europa tantas linguas coma hai? unha sola en *utilidade*» (GD7).
 «hoxe en día pa traballar na terra máis que o castelán aínda tes que saber o inglés (...) que o que compras tráechete tódalas instrucións en inglés (...) e dis ti joder! vamos empesar! [risas] hostia isto que é? sabe dios empesas a (andar no tractor) pero non polo que pon o papel senón polo que vas facendo» (GD7).

De todos os xeitos, a pesar de que se intenta anular este criterio, os que elaboran este discurso maniféstanse dalgún xeito dependentes del, pois, co fin de equiparar a mobilidade xeográfica do galego coa do castelán, recorren ao argumento de que a lingua propia de Galicia facilita a comprensión do portugués e esta é tamén unha lingua con grande extensión no espazo, pois abrangue todo o mundo lusófono. Desde esta perspectiva os galegofalantes teñen vantaxe sobre os castelanfalantes:

«te viene un portugués y tú no sabes gallego y te vas a... con él pues hablas gallego ya tienes por donde entrarle hablas en gallego y más o menos te vas entendiendo» (GD2).
 «si me vou a portugal pois teño un pouco máis de facilidade que un castelán para entenderme con eles», «ti si sabes o castellano sólo o portugués non o entendes», «é como si vas a brasil o mismo» (GD7).

O que resulta máis relevante neste discurso é que se buscan outros valores nas linguas. Fronte aos valores da utilidade e a mobilidade xeográfica, de tipo instrumental, priorízanse outros, de tipo expresivo ou integrativo. Esta dualidade á hora de valorar as linguas xa se ten detectado en numerosos traballos (Gardner 1982 e Baker 1992). No caso dos valores expresivos ou integrativos (a lingua como indicador da pertenza a un grupo ou como referente identitario), o galego xoga un papel moi importante:

«tamén é *necesario* falar o galego, ti imáinate que agora vas a xunto a túa nai e lle pos:: a te pos a falar en castelán (...) coa xente que conoces non lle vas falar (...) o castellano» (GD7).
 «eu por exemplo vivo na aldea e vénme un falando castellano eu si falarlle castellano pero tampouco non teño por que lle falar o castellano a el (...) e se a el lle interesa estar comigo tamén que aprenda o gallego!» (GD7).

Obsérvase como neste discurso a *necesidade* de falar unha lingua asóciase coas consecuencias que denominamos integrativas ou expresivas e non coas instrumentais. Falar galego preséntase como un dos requisitos para entrar a formar parte do grupo, para integrarse na «vida da aldea».

«aquí toda a xente:: *das aldeas* daqui e aquí se fala galego» (GD7).
 «que queres ser *galegofalante* i que non sepas a realidade (...) básica do galego no? que é unha realidade:: *rural* xente que está na cidade» (GD7).

«na aldea como todo o mundo fala o galego bueno pues:: xa sólo por:: un pouco de cortesía ou de:: meterte no::» (GD7).

«SI EU vivo na aldea traballo na carpintería que hai alí arriba na miña (...) casa eu non necesito saber castelán pa nada (en toda a miña vida)» (GD7).

Neste sentido, podemos distinguir un subgrupo de ruralitas que sinalan o galego como a lingua máis importante, xa que na súa vida cotiá resulta sen dúbida a máis necesaria.

«falo as dúas i:: estou perfectamente i:: cando estou aquí falo en galego cando me vou a:: madrid pois falarei castelán e si me vou a inglaterra intento falar o inglés» (GD7)

F: no:: de feito eh ti no traballo en que falades? en castelan? (...)

R: en gallego!

F: e:: a ti che faría falta:: AHORA normalmente che faría falta o castelán? pa a túa vida normal? no! poderíamos vivir... oe que é bo que o sepas (GD7).

Isto conduce a que estes suxeitos antepoñan o galego na xerarquía lingüística, en función da súa maior importancia para acadar as consecuencias expresivas ou integrativas. Desde esta perspectiva, vemos como se pode inverter a orde na xerarquización das linguas, establecendo a prioridade do máis local ao máis internacional: galego, castelán e inglés. Mantense unha ideoloxía lingüística xerárquica, pero modifícanse os criterios utilizados na priorización, de xeito que se antepoñen as consecuencias expresivas e integrativas sobre as instrumentais.

En contraste coa importancia que os urbanitas lle outorgan á Administración no proceso de normalización do galego, os ruralitas senten que a supervivencia da *súa lingua* está totalmente asegurada coa súa propia lealdade lingüística: «o gallego nunca morre» (GD7). Estes informantes comparten ademais unha gran desconfianza nos políticos e, en consecuencia, nas medidas de normalización que procedan da Administración. Na súa opinión, ata agora as autoridades non fixeron nada por potenciar a lingua propia e o que fixeron fixérono mal:

«o intento da xunta de:: de meter o galego que non o mete porque non saben non saben por donde vai a realida? por donde van os tiros?» (GD7).

Isto lévaos a centrar o proceso de recuperación do galego neles mesmos. Eles foron os que mantiveron a lingua durante séculos e nas súas mans está tamén o seu futuro. Xa que o galego non se está potenciando activamente desde as autoridades, o seu uso está aumentando exclusivamente grazas á concienciación da xente –os ruralitas–, «porque a xente está tirando a máis», «í o vamos facendo nós» (GD7).

Vemos, polo tanto, como teñen en común determinadas crenzas ideolóxicas –factor moi importante na formación grupal–, como centrar en si mesmos o proceso de mantemento

e recuperación do galego, ou a desconfianza nos políticos para conseguir este fin. Neste aspecto, todo o seu discurso está marcado en xeral por un ton moi escéptico:

«a política é sempre eu creo que sempre vai a a:: remolque da: da vida (...) eles se apuntan as medallas entendes? nada máis pero non fan nada» (GD7).

«[os políticos] como:: fan todo porque:: si falar galego dá votos pois falan galego» (GD7).

«os políticos falan galego porque ven que estás collendo votos» (GD7), «paréceme que ós políticos tanto lle dá o idioma que vaias falar ou que deixes de falar (...) con tal de que lle déa-lo voto» (GD7), «é que si o miras ben que están facendo?» (GD7).

O único que valoran positivamente por parte do goberno é a non prohibición do galego, o que permite a perda do medo a falalo. En efecto, destacan a «perda do medo» a falar galego como o maior paso neste sentido. Con isto é suficiente, pois o resto xa o fan eles.

eu creo que a única medida que favorece un pouco ó galego é non prohibilo porque:: o que o demais eu non vexo que esté facendo nada (...) real práctico» (GD7).

«por eso che digo non? eu non creo que fale máis xente que antes senón que a xente ten *menos medo a falar que antes* <3> porque: falar quen fala? seguen falando os nosos pais nós e a mesma xente que (o) falaba hai dez anos penso eh?» (GD7).

«tamén son libre de decirlle schh! que a min me fala en galego (...) i canto máis fagamos eso máis se vai falar (...) galego (...) porque ti vas a un sitio e *non te cortas*» (GD7).

«antes era chegar á cafetería e pa servir habíase que dirigir ó público en castellano agora non agora mesmo eles diríxenseche a ti en gallego diríxeste ti a eles tamén» (GD7).

Este argumento resulta perigoso na medida en que os leva a menosprezar as medidas —a favor ou en contra do galego—, procedentes do goberno e as autoridades, infravalorando os seus posibles efectos. Amosan non ser conscientes do poderosos que son hoxe en día os medios para difundir as linguas e as ideoloxías a elas asociadas

«hai moitos que estudian caste— ou dan clase en castelán e iso non:: non implica que os alumnos falen en castelán... non sei eu creo que non ten que ver moito» (GD7: 47).

As consecuencias deste discurso poden resultar prexudiciais para o proceso de normalización lingüística, xa que a desconfianza conduce á non reivindicación. Por citar un exemplo, os ruralitas non senten como unha necesidade básica que o galego se converta na lingua vehicular do ensino, posto que xa a adquiren a través doutros axentes como a familia ou a comunidade. Para aprender a lela e escribila correctamente chega con estudala como unha materia máis, o que supón, por outra parte, un avance enorme para aqueles que viviron a represión durante a ditadura (GD8 e GD9), cando os castigaban por falar galego mesmo no recreo. Así, a comparación con épocas pasadas, nas que o

galego si estaba prohibido, conduce a unha sobrevaloración da situación de *liberdade* actual.

Por último, cómpre aclarar que os defensores deste discurso distinguen o seu galego, «o gallego que se fala na aldea», do «galego da tele» e o «galego de libro». Así, o galego que serve como marca de identificación grupal é un tipo determinado, o galego da «xente que o falou toda a vida» (GD7), independentemente da variedade dialectal. En consecuencia, opóñense tanto ós castelanfalantes como ós galegofalantes que utilizan estoutro tipo de galego (neofalantes sobre todo).

En definitiva, para eles a esencia do galego e de Galicia reside no mundo rural:

«a comunidade de galicia sigue sendo que somos un:: un pobo rural i:: agrícola» (GD7).

«a realidade galega non é o que hai en santiago nin o que hai en coruña esa é a realidade castelán de galicia (...) a *realidade galega* é a que hai en calquera aldea que te vaías por aí» (GD7) «a realidade (...) básica do galego no? que é unha realidade:: rural» (GD7).

Como conclusión, por unha parte temos que ser pesimistas, pois non só se manteñen vellos preconceptos, senón que xorden outros novos e, ademais, son preconceptos bastante xeneralizados. Por por outra, temos tamén motivos para pensar nunha posible recuperación e, sobre todo, o que é máis importante, temos fíos polos que tirar para levala a cabo e para potenciar e aumentar a presenza da nosa lingua, fíos ademais que xorden da xuventude, que ao fin é onde reside o futuro da lingua.

REFERENCIAS

- Alonso, L. E. (1996), «El grupo de discusión en su práctica, memoria social, intertextualidad y acción comunicativa», *Revista Internacional de Sociología* 13, 5-36.
- Baker, C. (1992), *Attitudes and Language*, Clevedon, Multilingual Matters.
- García Turnes, B. (2004), *A lingua galega entre 1875 e 1996. Situación social e consciencia idiomática*, Pontevedra, Servizo de Publicacións da Excm. Deputación de Pontevedra.
- Gardner, R. C. (1982), «Language attitudes and language learning», en E. B. Ryan, e H. Giles, (eds.), *Attitudes towards Language Variation*, London, Edward Arnold, páxs. 132-141.
- Ibáñez, J. (1979), *Más allá de la sociología. El grupo de discusión, Técnica y crítica*, Madrid, Siglo XXI.

- Iglesias Álvarez, A. (1998), Actitudes lingüísticas dos inmigrantes do rural no medio urbano (unha primeira aproximación a partir dos alumnos de COU do Concello de Vigo), Universidade de Santiago de Compostela, memoria de licenciatura inédita.
- (2002), *Falar galego: «no veo por qué»*, Vigo, Eds. Xerais.
- López Muñoz, D.o: (1989), *O idioma da Igrexa en Galicia*, Santiago, Consello da Cultura Galega.
- Marina, J. A. (2000), *Crónicas de la ultramodernidad*, Barcelona, Anagrama.
- Monteagudo, H. e outros (1986), Aspectos sociolingüísticos do bilingüismo en Galicia segundo os alumnos da 2º etapa de EXB, Santiago, Xunta de Galicia.
- Ortí, A. (1989), «La apertura y el enfoque cualitativo o estructural, la entrevista abierta o estructural y la discusión de grupo», en M. García Ferrando e outros (comps.), *El análisis de la realidad social. Métodos y técnica de investigación*, Madrid, Alianza Universidad, 171-203. Primeira edición de 1986.
- Rojo, G. (1979), Aproximación a las actitudes lingüísticas del profesorado de E.G.B. en Galicia, Santiago, ICE-Universidad.
- Seminario de Sociolingüística (1995), *Usos lingüísticos en Galicia*, A Coruña, Real Academia Galega.
- (1996), *Actitudes lingüísticas en Galicia*, A Coruña, Real Academia Galega.
- (2003), *O galego segundo a mocidade*, A Coruña, Real Academia Galega.
- VV. AA. (1997), *Diccionario da Real Academia Galega*.
- Wodak, R. e Matouschek, B. (1998), «‘Se trata de gente que con sólo mirarla se adivina su origen’: análisis crítico del discurso y el estudio del neo-racismo en la Austria contemporánea», en L. Martín Rojo e R. Whittaker (eds.), *Poder-Decir o El poder de los discursos*, Madrid, Arrecife, 55-92.